

הניסוי של ינה

עפרי אילני

ספרה של אנדריאה וולף "מורדים מופלאים" מנסה לשרטט דיוקן קבוצתי חדש של הרומנטיקה הגרמנית. הרומנטיקה מתוארת בו כמהלך רדיקלי מטלטל, המשלים את המהפכה הצרפתית. בשעה שבפריז התגבשו עקרונות הפוליטיקה המודרנית, חברי מעגל ינה הולידו את הנפש המודרנית הסוערת ואת החיפוש אחר אותנטיות, מקוריות וחופש אישי. אך תיאורם של המשוררים וההוגים הרומנטיים כגיבורי תרבות שוברי מוסכמות שהמציאו את האינדיווידואליזם המודרני מתעלם מן המשיכה של הרומנטיקה לאפלה, שמתבטאת ביצירותיהם של הרומנטיקנים וגם בביוגרפיות שלהם. ביקור בערים ויימאר וִינָה מאפשר להתוודע לצד הנסתר של הנפש הרומנטית

מאי 2025

רמלדת גתה. מטריית גתה. קפה גתה. קניון גתה. ויימאר, הבירה ההיסטורית של התרבות הגרמנית, נראית כמו מאוזוליאום מאובק ליוהן וולפגנג גתה. בעיר המזוהה עם הקלאסיקה הגרמנית אין שמץ של הדר או ניחוח של אירופה הקלאסית. נדמה שוויימאר, שתקועה במדינת מחוז מוכת אבטלה הידועה כמעוז מפלגת הימין הקיצוני AfD, מתאמצת לאחוז בתהילת העבר שלה, שחלפה לפני עידנים. מלבד הילה כלשהי שמעניק לה שמה המפורסם וכמה מונומנטים במצב תחזוקה בינוני, אין בה בעצם הרבה. בית גתה עבש למדי; בחדר האורחים הצהוב, הדהוי, עומדות יציקות גבס שמחקות פסלים יווניים. זו הפעם השנייה שאני מבקר בוויימאר, במרווח של יותר מעשור. הפעם הראשונה הייתה בסתיו, והפעם הזאת – בתחילת החורף. שינוי העונה לא שיפר את התחושה. תיירי פנים גרמנים משתרכים בין חנויות מזכרות ייעודיות או עוצרים לגמוע גלידה מקערות בגודל אימתני. כל זה מותר משקע מדכדך.

הרושם מעט שונה בעיר וִינָה, שכנתה של ויימאר, מרחק רבע שעה נסיעה ברכבת אזורית. גם ינה ספונה בעמק מיוער, ויש בה אוניברסיטה ונהר שלגדותיו פארק חינוכי המכונה "גן עדן". ועם זאת גם היא קטנה למדי, וקשה למצוא מה לעשות בה במשך יותר מכמה שעות. תור הזהב התרבותי של שתי הערים חופף במידה רבה: סוף המאה השמונה־עשרה וראשית המאה התשע־עשרה. אך בעוד ויימאר מזוהה עם

הקלאסיציזם של המאה השמונה-עשרה, כלומר עם האידיאל האסתטי של סימטריה וריסון ברוח המופת היווני-רומי, ינה ידועה כמקום שבו נולדה התנועה הרומנטית של המאה התשע-עשרה, המצטיינת באקסצנטריות רגשית פרועה.

אכן, ינה היא העיר שבה נולדה הרומנטיקה הגרמנית, ולמעשה התנועה הרומנטית בכלל. שם, במשך כמה שנים, חיו ופעלו אנשי "מעגל ינה", קבוצת משוררים והוגים צעירים שהמציאו כמעט יש מאין צורה חדשה של התייחסות לעולם, העתידה להשפיע השפעה מכרעת על העידן המודרני. היו אלה הפילוסופים יוהן גוטליב פיכטה ופרידריך וילהלם שלינג; המשורר המלנכולי נובאליס; האחים שלגל - הבכור אָוגוסט וילהלם והצעיר פרידריך, שניהם מבקרים ואנשי עט; אשתו של אָוגוסט וילהלם, המבקרת והמתרגמת קרולינֶה מיכאליס־בהמר־שלגל, שנישאה אחר כך לשלינג; בתה אָוגוסְטָה; ועוד ידוענים ספרותיים אחרים שחיו בְּיֶנָה לתקופה קצרה. כולם היו אז צעירים, ורובם צעירים ממש, בשנות העשרים לחייהם.

ויימאר בְּיֶנָה אינן עולמות נפרדים; אבירי הקלאסיציזם גתה ושילר הם שהזמינו את פיכטה, שלינג והשלגלים להרצות ולפעול בדוכסות סכסוניה־ויימאר. בזכות הנסיך הנאור קרל־אָוגוסט, חברו של גתה, נסיכות זו הבטיחה חירות יצירה גדולה יותר מהנסיכויות הגרמניות האחרות. זה מה שהביא להתקבצותה של החבורה דווקא במקום שכוח האל הזה. בספרו **האסכולה הרומנטית** תיאר המשורר היינריך היינה באירוניה אופיינית כיצד סגדו השלגלים הצעירים לגתה, שהיה מבוגר מהם בדור ובסוף המאה השמונה-עשרה כבר היה ידוע למדי:

מיינה לוויימאר מובילה שדרת עצים נחמדים, ועליהם גדלים שזיפים שטעימים מאוד לצמאים מחום הקיץ; בדרך הזו הילכו השלגלים לעיתים קרובים מאוד, ובוויימאר שוחחו עם האדון יועץ־הסתרים פון גתה, שהיה תמיד דיפלומט גדול מאוד, שהקשיב בנחת לשלגלים, חייך לאות הסכמה, ולפעמים האכיל אותם ואולי גם עשה להם טובה.^[1]

השלגלים, מצידם, הם שטיפחו את הדימוי של גתה כאלוהי התרבות הגרמנית.

אם מצרפים את גתה ושילר לחבורה שהוזכרה קודם, וכן אישים נוספים כמו הגל והאחים הומבולדט שהשתייכו למעגל ינה לתקופה קצרה, נוצר רושם מפעים. בהיסטוריה של הספרות וההגות, קשה לחשוב על דוגמאות רבות לריכוז כזה של ברק אינטלקטואלי במקום קטן אחד. יש גם מעט סיפורים המשלבים באופן מסעיר כל כך בין דינמיקות בינאישיות בחבורה ספרותית ובין חשיבות תרבותית ופילוסופית. ועם זאת, הסיפור של מעגל ינה מוכר כיום בעיקר למומחי רומנטיקה מדופלמים. השלגלים וחבריהם מפורסמים הרבה פחות ממקביליהם האנגלים, חבורת המשוררים הרומנטיים של הלורד ביירון, ג'ון קיטס ובני הזוג שלי. על חבורה ידועה זו הופקו אפילו כמה סרטים עלילתיים,^[2] ואילו חבורת ינה הגרמנית נבלעה בתהום הנשייה של האזוטריה הגרמניסטית. הגלובליות של השפה האנגלית מבטיחה פרסום ותהילה לכותבים בה, ודוחקת לשוליים יוצרים מעניינים לא פחות שאיתרע מזלם לכתוב בשפה אחרת. ואולי דבק ברומנטיקה הגרמנית גם דימוי אפל, מטריד, שקשור כמובן לפרקים מאוחרים יותר בתולדותיה של אומת התרבות. האם הדימוי הזה מוצדק?

אנדריאה וולף סבורה שלא. הסופרת הגרמנייה-בריטית, שהתפרסמה בזכות רב-המכר **המצאת הטבע** (2015) על חוקר הטבע אלכסנדר הומבולדט, נטלה על עצמה לגאול מן השכחה את סיפורו של מעגל ינה. הדיוקן הקבוצתי של הרומנטיקה שאותו שרטטה אמנם מדגיש את המקוריות והאינדיווידואליזם של אנשי החבורה, אבל את האפלה כמעט שאי-אפשר למצוא בו.

ספרה של וולף **מורדים מופלאים** יצא לאור לאחרונה בעברית בתרגומו של עמנואל לוטס. הוא מתרחש כולו בערים ינה וויימאר, ומצייר מעין דיוקן רעיוני, תרבותי ורכילותי של הסצנה האינטלקטואלית ששגשה בהן. זהו מדריך טוב לסיפור הסבוך של הרומנטיקנים, שגם מי שמצויים בו יכולים ללמוד ממנו לא מעט. אבל כפי שעולה מן הכותרת, וולף אינה מסתפקת בפרישה מפורטת של סיפור עלייתה והתפרקותה של חבורת ינה. היא מבקשת לטעון שבעיר הגרמנית הקטנה, במפנה המאה השמונה-עשרה, נולד האינדיווידואליזם המודרני – צורת החיים של האדם המשוקע בעצמו, הדורש לעצמו חופש לקבוע את גורלו. ינה היא אפוא הרבה יותר מאשר רגע בתולדות הספרות הגרמנית; היא הרחם שבו נולדה הסובייקטיביות של כולנו. "רעיונותיהם חלחלו כה עמוק לתרבותנו ולהתנהגותנו, עד כי שכחנו מאין הם באו", כותבת וולף.

המלומד ישעיהו ברלין תיאר את הרומנטיקה כאחת התמורות הגדולות ביותר שהתרחשו במסגרת תרבות המערב – תמורה שאינה נופלת בחשיבותה מהמהפכה התעשייתית ומהמהפכה הצרפתית. נהוג לומר שעשור המהפכה בצרפת הכיל, כבמעין צופן דחוס, את כל סוגי המשטרים המודרניים כמעט: מונרכיה חוקתית, רפובליקה ליברלית, רפובליקה דמוקרטית-רדיקלית, סמכותנות מיליטריסטית ואפילו ניצנים של קומוניזם. באותו אופן, מעגל המשוררים הרומנטי שהתהווה בעיר ינה כמעט באותו זמן הוליד בטווח של שנים מועטות את רוב התצורות של הטיפוס הרומנטי, העתידים ללוות אותנו עד היום.

זה בא לידי ביטוי במציאות ובבדיון כאחד. ורתר של גתה הוא אבטיפוס של האוהב הנואש; האחים שלגל הביאו לעולם את הטיפוס ה"רוחני" הנמשך למזרח; קרולינה מיכאליס-בהמר-שלגל – את המהפכנית הרומנטית; שלינג גילם את החזרה אל הטבע; נובאליס פיתח צורת חיים של מעין "אימו" אפולו ורגשן; ובהמשך, פיכטה יצר את טיפוס הרומנטיקן הלאומן. ויש עוד. בסיפור של חבורת ינה יש גם יסוד פרטיקולרי מאוד. אבל האירועים שפקדו את אנשי החבורה הזאת – סיפורי אהבה, מין ומוות – טבעו את חותמה של התודעה הרומנטית מאז ועד היום, על צדדיה המוארים והאפלים.

המצאת הנפש

בסמטה סמוכה לכיכר הראשית של ינה, בבית שבו התגורר בשעתו פיכטה, יש מוזיאון ספרותי קטן: "בית הרומנטיקנים". הוא צנוע יותר מבית גתה בוויימאר, אבל פחות מעיק. יש במוזיאון עובד אחד בלבד, קשיש חביב שמדבר רק גרמנית במבטא תורניגי כבד. בחנות המוזיאון מתנוסס בהבלטה הספר של וולף, שהרי כבר הרבה זמן לא זכו הרומנטיקנים של ינה ליחסי ציבור גלובליים כאלה. אני קונה שתי גלויות של נובאליס ועולה לקומה הראשונה.

דיוקנאותיהם של האחים שלגל הצעירים, שתלויים משני צידי המשקוף, נראים מעוותים במקצת. את הדיוקן של פרידריך קשה במיוחד להבין: הוא נראה כמו פרח כמורה שהודח בשל עבירות משמעת והצטרף לספינת פיראטים. בדיוקנאות מאוחרים יותר הוא כבר נראה שונה לגמרי ומצויר בהם אחרי שגידל פימה והצמיח עורף עבה. ברבות השנים, בהיותו בעל בעמיו, הוא פיתח מראה של קרנף הרועה בכרי הדשא של סכסוניה. באמצע העשור הראשון של המאה התשע-עשרה, שלגל נעשה ריאקציונר. כמו אינטלקטואלים רדיקלים לא מעטים לאורך ההיסטוריה, הוא פנה לימין. הוא ואשתו דורותיאה שלגל, בתו של הפילוסוף היהודי משה מנדלסון, הצטרפו לכנסייה הקתולית, והוא הפך לשופרו של הנסיך מטרניך הריאקציונר ולאויב מושבע של הנאורות.

אבל כל זה קרה אחר כך. בשנות התשעים של המאה השמונה-עשרה, בתקופה שבה חיו בֶּיִנְה, השלגלים הצעירים עדיין היו רדיקלים אתיאיסטים שתמכו בהתלהבות במהפכה הצרפתית. מקובל לטעון שבשנים שאחרי המהפכה, הרומנטיקנים הגרמנים התרחקו ממחויבותם הפוליטית ופנו לעולם הפיוט ולהזיות המיתוס. יש לא מעט ציטוטים שתומכים בטענה זו. "הפיוט הוא המציאות האבסולוטית באמת. זה עיקר העיקרים של הפילוסופיה שלי. ככל שדבר פיוטי יותר, כן אמיתי הוא יותר", כתב נובאליס.^[3] האידיאל הפוליטי שלהם התגלגל לכדי "מדינת משוררים" שבראשה מלך אמן.

במורדים מופלאים מציגה וולף תפיסה שונה מאותן גרסאות המציגות את הרומנטיקה כנסיגה אל האסתטיקה והדת. היא אינה מתארת את הרומנטיקה כתנועה שמרנית אלא כמהלך רדיקלי מטלטל, המשלים את המהפכה הצרפתית. בשעה שמעבר לריין, בפריז, התגבשו העקרונות של הפוליטיקה המודרנית, חברי מעגל ינה הולידו את הנפש המודרנית הסוערת ואת החיפוש אחר אותנטיות, מקוריות וחופש אישי. במעבדה האנושית שבביתם בֶּיִנְה, אותם "מורדים מופלאים" המציאו משהו חדש: לא רק את הספרות הרומנטית, אלא גם את היחסים הרומנטיים והנפש הרומנטית בצורתם המוכרת לנו. במשך כמה שנים הם ערכו ניסויים בשלל צורות חיים חדשניות, והספר מציג אותן בהרחבה.

"המושג החדש והרדיקלי הזה, העצמי המשוחרר מכבלים, נשא בחובו את הפוטנציאל לחיים אחרים", כותבת וולף. היא מייחסת את כל זה לפילוסופיית האני של פִּיכְטָה, הגוזרת את ההווה כולה מן המשוואה האידיאליסטית "אני=אני". מאותו האני המוחלט של פִּיכְטָה, הֶאִיִּךְ (Ich); המילה מובאת בגרמנית בתוך הטקסט) החופשי באופן אבסולוטי וה"מציב את עצמו" כמעין אקט פרומתאי, בוקע לשיטתה האינדיווידואל המודרני. "העצמת הֶאִיִּךְ היתה הרעיון של שחרור היחיד, כשהם שהיתה התמרדות כנגד עריצותה של המדינה".

מדאם לוציפר

על כל פנים, **מורדים מופלאים** אינו חיבור בתולדות הפילוסופיה. גם אם כבודו של פִּיכְטָה במקומו מונח, וולף מציבה במרכז דמות ידועה פחות: קרולינה מיכאליס (כך אכנה אותה מעתה, לצורך הקיצור). זוהי בחירה נכונה; סיפור חייה של מיכאליס הוא אחד הסיפורים המסעירים והמדהימים ביותר של אישה בתקופת המהפכות. בעבר הוא נחשב לסיפור רכילותי בעיקרו, וגרם לפרופסורים גרמנים לפילולוגיה

לחקק במבוכה. אבל אם מתייחסים למישור היחסים האישיים כאתר שבו התחוללה המהפכה הרומנטית, קרולינה הופכת לדמות משמעותית הרבה יותר. חייה מגלמים באופן מזוקק את הממד הרדיקלי של הרומנטיקה הגרמנית, ובד בבד את הצד הטרגי שלה.

קרולינה, ילידת 1763, הייתה בתו של יוהן דוד מיכאליס – אוריינטליסט ותיאולוג מגטינגן. הקדשתי כמעט ספר שלם לחיבורי על החוק המקראי. מיכאליס האב היה טיפוס פדנטי, ונחשב בזמנו לאחד הפרופסורים רבי העוצמה ביותר בגטינגן ובאקדמיה הגרמנית בכלל.^[4] כמו דמויות אחרות מסוג זה, הוא ירד מגדולתו ונשכח ברגע שבו אבד לו כוחו המוסדי. על כל פנים, בזכות ייחוסה האקדמי נהנתה קרולינה בילדותה מהשכלה רחבה, בוודאי בהשוואה לנשים אחרות בתקופה. בגיל ההתבגרות היא כבר קראה בשקיקה את גתה, במיוחד את **יסורי ורתר הצעיר**. אך בהשפעת הספרות הסנטימנטלית שקראה, היא אימצה בנעוריה סגנון של מעין ילדת פרחים, והופיעה באירועים בגטינגן כשהיא לבושה באריג לבן מטהיטי.

קרולינה התקרבה למעגלים אנטי-מלוכניים שהרחיקו אותה מן הקונסנזוס הפוליטי. נראה שכבר בשלב זה היא אימצה עמדות בלתי שגרתיות בדבר השוויון בין נשים לגברים, ואלה היו עתידות ללוות אותה גם בהמשך החיים. "נשים לא נמצאות בעולם רק כדי לשעשע גברים. נשים הן בני אדם ממש כמו גברים, וכולם צריכים להביא אושר לכולם", היא כתבה לידידה.

עם זאת, גורלה לא היה בידיה. לפי דרישת משפחתה, קרולינה נאלצה להתחתן עם הרופא ד"ר בהמר, אדם מיושב בדעתו שהעניק לה את שם הנישואין הראשון שלה וניסה לקרקע אותה למשק בית סטנדרטי בעיירת כורים בהרי ההרץ. הנישואים אמללו אותה, ובמכתב לחברה היא מחתה על הגורל שהותווה לנשים; לטוב או למוטב, הנישואים המשמימים הסתיימו לאחר כשלוש שנים כשבעלה מת. בתקופה זו קרולינה הספיקה ללדת שתי בנות ובן, אבל מתוכן רק בת אחת שרדה את גיל הינקות – אוגוסטה.

יום אחד, בעודה יושבת משועממת בעיירת המכרות, ביקר את קרולינה גתה בכבודו ובעצמו, אלוהי התרבות הגרמנית. הוא התוודע אליה כשביקר בגטינגן כמה שנים קודם לכן. מתברר שגתה לא שכח את הנערה מגטינגן, שביטאה הערצה כה נלהבת כלפיו במפגש הראשון. סצנת הביקור הזאת דומה לאותם סיפורים מיתולוגיים על ביקורו של זאוס אצל נשים בנות תמותה. זה היה המקור לטענה הספקולטיבית כי קרולינה נכנסה באותו לילה להיריון שממנו נולדה אוגוסטה. כך מסביר הגרמניסט ולטר ארהרדט את יחסו המיוחד של גתה לילדה: לפי חישוביו, הוא היה האב.^[5]

כך או כך, בנקודה זו רק התחילו חייה הרומנטיים של קרולינה, תרתי משמע. המהפכה הצרפתית צברה תאוצה והחלה להתפשט אל מעבר לגבולות צרפת. ב־1792 קרולינה השתתפה בהקמת רפובליקה מהפכנית במיינץ שעל הריין, אחרי שהכוחות הצרפתיים פלשו לעיר. היעקובינים הגרמנים של תקופת המהפכה ייכלו להתקדמות הכוחות הצרפתיים כמו שקומוניסטים במאה העשרים ציפו להגעת הצבא האדום לארצותיהם. במשך כמה חודשים הם היו מצויים במצב אקסטטי. במיינץ הם רקדו סביב "עצי חירות", שרו את ה"מרסייז" ושאגו "חופש, שוויון, אחווה" בחברת חיילי הצבא הצרפתי המהפכני. לקרולינה נוצר דימוי של מהפכנית יעקובינית חסרת מורא, מין התגלמות מוקדמת של רוזה לוקסמבורג או

אולריקה מיינהוף.^[6] גם אורחות חייה היו משוחררים: אחרי מותו של בהמר היא כינתה את עצמה "האלמנה הקוקטית", וניהלה קשר רומנטי קצר עם קצין צרפתי. הסיטואציה הזאת הפכה לצרה צרורה כאשר הכוחות הפרוסיים כבשו את מיינץ. קרולינה והילדה אוגוסטה ניסו להימלט, אך נתפסו והושלכו לכלא באשמת בגידה. בעודה במאסר, היא גילתה שהיא בהיריון.

מי שהתגייסו לעזרתה היו האחים שלגל, סטודנטים צעירים שהכירו אותה כמה שנים לפני כן בזמן לימודיו של האח הבכור אוגוסט וילהלם בגטינגן. השניים רתמו לעזרתם את גתה, ובעקבות פנייה למלך פרוסיה שוחררו האם וילדתה ממאסר. עם זאת, בת הפרופסור נחשבה כעת בוגדת ומופקרת, "הזונה של המהפכה", פרסונה נון גרטה בחברה מהוגנת. האחים שלגל, לעומת זאת, היו מוקסמים ממנה. בהיותם רפובליקנים, הם לא התרגשו מהמוסכמות הבורגניות. פרידריך העניק מחסה לקרולינה כאשר ילדה את בנו של הקצין הצרפתי, אבל הבן מת בינקותו. ב־1796 אוגוסט וילהלם נשא את קרולינה לאישה, ובכך הציל אותה מהוקעה ובידוד. הם השתקעו בעיר ינה וחיו בבית משותף בסמטת לויטרה יחד עם פרידריך.

ספרה של וולף מצליח להעביר את עוצמת האישיות של קרולינה מיכאליס. ממצבה הירוד כאסירה מושפלת ומבוזה היא הפכה בתוך זמן קצר למוקד המעגל הרומנטי שהנץ בֶּיִנְה. החבורה הקטנה, שאליה נספח גם המשורר נובאליס, הפכה לדבר החם הבא של עולם הרוח הגרמני. בכתב העת **אתניאום** שהקימו הם עסקו בשחיטת הפרות הקדושות של הספרות הגרמנית הממוסדת (אם כי על גתה הם חסו). בכתביה משותפת הם פיתחו צורות הבעה רעננות וחדשניות, במיוחד ז'אנר הפרגמנטים, שנעשה מזוהה איתם. אך תוכניותיהם היו שאפתניות הרבה יותר. הרומנטיקנים הרבו לדווח על "התגלויות" שעברו, שבהשפעתן התכוונו להביא לעולם כתבי קודש חדשים. "המטרה של מפעלי הספרותי היא לכתוב תנ"ך חדש ולצעוד בעקבותיהם של מוחמד ולותר", כתב פרידריך שלגל לחברו נובאליס, וזה השיב לו: "סיפורו של כל אדם צריך להפוך לתנ"ך". כתיבת תנ"ך הפכה למעין תחרות ידידותית בין חברי המעגל; שלגל קיווה לייסד דת רומנטית. אחר כך ינוסח הרעיון כ"מיתולוגיה חדשה", פואטית, הבנויה מאגדות. נובאליס סיכם זאת באמירה המפורסמת: "העולם צריך להיעשות רומנטי". והוא אכן נעשה.

בניגוד לרומנטיקנים האנגלים והצרפתים שיבואו אחריהם, הרומנטיקנים הגרמנים לא צרכו סמים – רק השתמשו באופיום כתרופה מפוקפקת למחלות (נושא שעתידי להופיע כאמור בנסיבות טרגיות). שבירת המוסכמות התרחשה במישורים אחרים. הנישואין בין קרולינה לאוגוסט וילהלם שלגל לא היו שגרתיים. הייתה זו מעין שלישייה, לכל הפחות; הקשר עם פרידריך היה הדוק לא פחות מאשר עם אחיו – לפחות עד שפרידריך התחתן עם דורותיאה פייט-מנדלסון. לעומת זאת, נראה שהיחסים עם אוגוסט וילהלם היו אפלטוניים, ובני הזוג התירו זה לזה לנהל רומנים. זו הייתה דרישה שקרולינה הציבה כבר מהרגע הראשון.

חשיבותה של רכילות

כשמדובר על הרומנטיקה הגרמנית, יש לפרשיות האלה חשיבות גדולה. היחסים בין מין לאישיות ובין מין לרוח הם הליבה של הרומנטיקה כתופעה. כך גם הצדדים הפרוורטיים, האפלים לעיתים, המתגלים ביחסים האלה. במקרים מסוימים היצירה הרומנטית די משעממת, אם לא ממקמים אותה בתוך הסיפור

האישי. באותן שנים כתב פרידריך שלגל את הרומן האקספרימנטלי **לוסינדה**, שקרולינה הייתה עיקר השראתו. דרך דמותו של הגיבור יוליוס הוא חשף שם את יחסו האמיתי לנישואי אחיו עם קרולינה. ככל שאפשר להסיק מהתיאור שם, נראה שההסדר הזה גרם לו ייסורים קשים שהתאמץ שלא לבטא. "הוא אצר בכוח את אהבתו והניח לתשוקה לגעוש, לשרוף, לאכל אותו מבפנים. אבל הופעתו החיצונית השתנתה לחלוטין; הוא לבש מסכה של כנות ילדותית וחוסר ניסיון", הוא כתב. **לוסינדה** היא יצירה כמעט בלתי קריאה, ועם זאת נועזת למדי, אירוטית ופורצת מוסכמות. היא מעלה על נס קיום אנדרוגיני בתווך שבין גבריות לנשיות.

ומה בנוגע לכתיבתה של קרולינה? למרבה הצער, אותה אנחנו מכירים כיום בעיקר בזכות מאות מכתבים שנונים, וכן אי אילו רצוניות קצרות שחיברה. בהתאם למוסכמות התקופה, הן פורסמו לרוב תחת שמו של בעלה. על כל פנים, מספרה של וולף עולה שהיצירה האוונגרדית ביותר של המעגל הרומנטי הייתה סגנון החיים הבוהמייני. במטבח הרוחני של הגברת שלגל נעשו באותו זמן אקספרימנטים מסעירים ביחסים רומנטיים. אם נבחן את המשפחה הקטנה של הרומנטיקנים, כפי שהיא מצטיירת בספרה של וולף, נראה שהיא התארגנה סביב שתי "אימהות": קרולינה ודורותיאה, שתי נשותיהם של האחים שלגל, היו מבוגרות במידה ניכרת מחבורת "האניים המוחלטים" שסבבו אותן. הן היו מוזות וגם חונכות לחיים אינטימיים. אך כפי שנראה להלן, ה"משפחה" הרומנטית שהתגוררה בֶּיֶנְה הייתה רחוקה ממהוגנות, ובמונחים עכשוויים היא עשויה אפילו להיחשב קווירית. כל אחד מהשחקנים בדרמה הזאת היה מעין תא עצב פועם שקיים קשרים טעונים עם כל השאר.

ניסויים רומנטיים

המצב הגיע לכדי משבר ב־1798, כאשר הצטרף לחבורה שלינג. הפילוסוף השוואבי הווירטואוזי היה אז רק בן 23, אבל קיבל כבר משרת מרצה באוניברסיטה של ינה. באותו זמן הוא פיתח את הגרסה שלו לפילוסופיה האידיאליסטית של פייכטה. לעומת פייכטה, שהעמיד את העולם על הרוח המוחלט, שלינג ביקש לפתח פילוסופיה של הטבע. לא היה זה מדע במובנו המקובל, אלא מדע אידיאליסטי: בתעוזה אמביציוזית הוא ביקש לגזור את כלל חוקי הטבע ותופעותיו באופן ספקולטיבי, כמעין שירה. הטבע, לשיטתו של שלינג, היה ההיסטוריה הלא מודעת של הרוח.

ועם זאת, פילוסופיית הטבע פותחה גם באמצעות ניסויים של ממש. אחד או שניים מתלמידיו־מעריציו של שלינג התגוררו גם הם בבית בסמטת לויטרה וערכו ניסויים בכימיה, באנטומיה וברפואה, בכפוף לתורה המהפכנית של המדע הרומנטי. התגלית המסעירה של התקופה היתה הגלוניזם – התכווצות השריר בהשפעת זרם חשמלי. במעבדה שבאחד החדרים בבית, אנשי חבורתו של שלינג חשמלו צפרדעים וניתחו בעלי חיים. הניסויים האלה היו קשורים באופן הדוק לניסויים באינטימיות ובאהבה שנערכו בחדרים האחרים. כפי שכותבת וולף, "אורחות החיים שלהם נעשו מגרש המשחקים של הפילוסופיה החדשה הזאת". נובאליס מתאר באנציקלופדיה שלו את האקט המיני כמעין ניסוי כימי־רוחני:

כמו שהאישה היא מקור ההזנה הגבוה ביותר, ומהווה מעבר מן הגוף לנשמה, גם איברי המין שייכים לדרגה הגבוהה ביותר מבין האיברים החיצוניים, המסמנים את המעבר מן החלקים הנראים לחלקים הבלתי נראים של הגוף... להרגיש-לרחח-לעשות. אלה ההכנות של הנפש והגוף לצורך גירוי התשוקה המינית.

ניסויים מובילים לעיתים לתוצאות בלתי צפויות. תוך זמן קצר ניצת רומן סוער בין שלינג לקרולינה מיכאליס, אשת חברו הטוב אוגוסט וילהלם שלגל, שהייתה מבוגרת ממנו ב-12 שנה. העניין הרתיח את פרידריך שלגל. כאמור, הוא עצמו היה מאוהב בקרולינה, לפחות בתקופה מסוימת. במאמץ רב הוא הצליח לשאת את יחסיה של קרולינה עם אחיו, ודווקא משום כך הרומן עם שלינג הוציא אותו מדעתו. הוא ואשתו דורותיאה לא סלחו עוד לעולם לקרולינה. היא תוארה כ"מדאם לוציפר", מעין יוקו אונו רומנטית - האישה התככנית שפירקה את החבורה. דווקא הבעל אוגוסט וילהלם קיבל את העניין באורך רוח סטואי ושמר על יחסים תקינים עם שלינג לכל אורך השנים הבאות. הוא סירב להידבק בזעם שגילה אחיו כלפי קרולינה, והאשים אותו בקטנוניות.

קרולינה תיארה את אהבתה לשלינג הצעיר כציר במשולש רוחני, שבו היא האם ושלינג הוא הבן. ומי היה האב? גתה, כמובן.

סקנדל אוגוסטה

בסוף הביקור במוזיאון הרומנטיקה אני עובר דרך מתקן דמוי מערה אפלה. הוא מייצג את המשיכה של הרומנטיקנים, ובפרט של נובאליס, אל המכרות והמערות - האפלולית האימהית של מעמקי האדמה.

אם לסמוך על מכתביה לאימה ולנמענים אחרים, אוגוסטה, "גוסטל", הייתה נערה משכילה ושנונה להפליא. עוד בילדותה היא הפכה לאיבר חשוב באותה משפחה-מבחירה שהקימו הרומנטיקנים. פרידריך שלגל לימד אותה יוונית, אוגוסט וילהלם העביר לה שיעורי חשבון, וגתה שעשע אותה בחידות. ופתאום היא מתה.

זה קרה בקיץ של שנת 1800. לכאורה, קרו מסביב דברים חשובים יותר. זמן קצר לפני כן הביס נפוליאון את הצבא האוסטרי בקרב מרנגו. חילותיו של המצביא הצרפתי היכו בתדהמה את אירופה כולה והתקדמו צפונה אל האלפים, והחלו לאיים על הנסיכויות הגרמניות. בינתיים, בעיירת מרפא קטנה בגרמניה, שהו אוגוסטה, קרולינה ושלינג בחופשה ועקבו אחרי החדשות. אף שהיו גרמנים, הם תמכו בנפוליאון והשקיפו על התקדמותו בריגוש מהול בדאגה. אבל החדשות באו מכיוון בלתי צפוי. אוגוסטה נפלה למשכב. היא הייתה בת 15. במשך כמה ימים היא קדחה מדיזנטריה, ואז גוועה בזרועות אימה. שלינג התאמץ עד הרגע האחרון להביא את גופה לכדי איזון. הוא השקה אותה בתרחיף של ריבס ואופיום, שהכיל גם קצת שרף גומי ערבי. כך הוא קיווה לרכך את הרקמות שלה. אבל זה לא הועיל.

קשה להתעלם מכך שילדות מתות היו מוטיב חוזר במיתולוגיה שיצרו הרומנטיקנים סביב עצמם. גם בעניין זה נובאליס הוא שהלך הכי רחוק. חלק גדול מהיצירה שלו נסב סביב סופי קון, המוזה שלו, ילדה אריסטוקרטית בת 12. שלא כמו אוגוסטה, היא כנראה לא הייתה מבריקה במיוחד. היא לא כתבה שירים, ואהבה בעיקר לעשן. כך או כך, פחות משנתיים לאחר היכרותם היא חלתה בשחפת. חודשים ארוכים היא התענתה בייסורים קשים ואף נותחה שלוש פעמים ללא הרדמה, עד שמתה ב־1797, יומיים אחרי יום הולדתה ה־15. המשורר הצעיר התמסר לאבל חסר גבולות. במשך שבועות הוא הסתגר בחדרה של הנערה וערך שם ריטואל מוזר: הוא פרש את שמלתה על המיטה והניח על הכרית את המצנפת שלה ואת הספר שקראה. ביצירתו המוכרת ביותר, **המנונות ללילה**, המבוססת על מותה של סופי, הוא תיאר איחוד מטפיזי, כעין־ערפדי, עם אהובתו המתה. "כעת ברור לי איזו ברכה אלוהית היה בשבילי המוות שלה", הוא כתב לפרידריך שלגל. בעולמו הרגשי, נוכחותה של סופי המתה הייתה מוחשית יותר מזו של שוכני עולם החיים. הוא מדמיין את גופתה של הילדה, את "שדיה האלוהיים" מכוסים עפר. יחסי האהבה עם הילדה המתה הם הזדמנות לטרנספיגורציה, שינוי פנימי וחיצוני –

תינקי אותי, אה!

יותר מקרוב

ואז ארדם

ואוכל לאהוב!

מרגיש את המוות

מחיה־מסמם

ואֶתֶר עם בלזם

אני מדמם –

ביום אני חי

חולם, ממהר

בלילה גווע

בקודש זוהר^[7]

מותה של סופי הפך ליסוד המרכזי בפואטיקה של נובאליס. הסיפור של אוגוסטה היה שונה. מותה של הילדה התקבל באלם ובזעזוע. הוא הכה ביגון את קרולינה, שכבר איבדה שלושה צאצאים בגיל ינקות. אבל גם שאר חברי המעגל הרומנטי חוו זאת כאסון נורא. מכיוון שהחבורה כבר הייתה בתהליכי התפרקות, החלו מייד האשמות. האווירה המשוחררת התחלפה במהירות בצרות מצח זעיר־בורגנית.

לקרולינה היו אויבים מרים. שילר שנא אותה – הוא טען שהיא גרמה לסכסוך בינו ובין השלגלים. אחר כך הצטרפה אליו גם גיסתה, דורותיאה שלגל, אשתו של פרידריך. דורותיאה, שסבלה מחרצובות לשונה של קרולינה (שטענה בין השאר שיש לה "אופי יהודי"), תיארה את מותה של אוגוסטה כ"קרבת חטאת" שהתרחש כעונש על הרומן השערורייתי של אימה. לא זו אף זו, ייתכן שהיא הייתה גם המקור להיפותזה שהוזכרה קודם: היא טענה שבני הזוג גרמו למותה כשניסו לרפא את הילדה בשיטותיו הספקולטיביות של שלינג. "אין ספק שהיא בכלל לא מתה מדזנטריה", היא כתבה לידידה פרידריך שליירמאכר, "אף אחד כבר לא מת מזה היום... שלינג בחש בכל העניין. הם לא הזמינו רופא מבמברג עד שהיא הייתה כבר קרה עד המותניים".

אין להתעלם מהצל שהטילה ההאשמה הזאת על החבורה. למעשה, נראה ששלינג אכן התערב קצת בטיפול.^[8] שיטות הריפוי שלו מזכירות במידה מסוימת צורות של רפואה אלטרנטיבית שמוכרות גם בימינו, למשל נטורופתיה. אבל אין לשכוח שהרפואה האורתודוקסית של אותה תקופה הייתה בעצם פרימיטיבית לא פחות, ואולי יותר, ממה שנחשב טיפול אלטרנטיבי. הרופא שטיפל באוגוסטה הוא שרשם לה אופיום מהול בריקס, חומרים שמעודדים שלשול והתייבשות. שלינג דווקא הפחית את המינונים. כך או כך, הילדה מתה. בשנים הבאות הוא חש אשמה נוראה, שלא הרפתה ממנו עד ימי זקנתו. חבורת ינה התפרקה, ואנשיה נפוצו לכל עבר.

וולף, בספרה, חולפת על ההאשמה הזאת בקצרה ומציגה אותה כעוד אחת מההשמצות שהודבקו לקרולינה בשל אופייה העצמאי. בכך היא מחמיצה את המשקל שיש לרגע הזה, שדחוסים בו רבים כל כך מהמתחים של תופעת הרומנטיקה. כאן מתגלה החיסרון בכלל המהלך שלה. וולף נוטה לתאר את הרומנטיקה כביטוי מובהק של חופש ושל אינדיווידואליות פורצת דרך, ואת הרומנטיקנים כמעין היפים או כוכבי רוק שעלו לגדולה ואז הסתכסכו. אם היא מאשימה את הרומנטיקנים במשהו, זה אולי רק בכך שהיו אגואיסטים, מרוכזים בעצמם יותר מדי. בדיוקן שהיא משרטטת אין שמץ של אפלה.

המניעים ברורים: במשך זמן רב מדי נהגו היסטוריונים לתאר את הנפש הרומנטית כמצע שמתוכו צמחו פתולוגיות שונות של הנפש הגרמנית. אפילו הרוע הנאצי קושר למשיכה הרומנטית אל האי־רציונלי. זוהי כמובן האשמה מופרכת – קשה לחשוב על מרחק גדול יותר מזה שבין קרולינה מיכאליס להרמן גרינג. יתרה מזו, גם המיליטריזם הגרמני וגם הנאציזם ניסו במידה מסוימת להתגבר דווקא על הטיפוס הגרמני של הרומנטיקן ההוזה. ועם זאת, בלי שום קשר לנאציזם, אין סיבה להתכחש לממד האפל המתגלה ברגעים מסוימים ברומנטיקה הגרמנית. אם מחברים את פרשת אוגוסטה ליחסים המוזרים בין נובאליס לסופי, מתגלה מחול השדים סביב הילדה המתה כאירוע המצביע על גרעין אפל במהפכה הרומנטית; משחק מורבידי במצבי קיצון של אהבה, ידיעה וחולי.

גאונות וצרות מוחין

העמודים האחרונים בספרה של וולף כתובים לפי התבנית של "מה קרה אחר כך" עם כל אחת מהדמויות. נובאליס היה הראשון שגווע, זמן קצר אחרי סופי ואוגוסטה. במרץ 1801 הוא מת משחפת. פרידריך שלגל פרסם את כתביו של המשורר אחרי מותו, ועיצב את דמותו כנסיך המלנכולי, נער הפוסטר העגמומי של הרומנטיקה. פיכטה הפך לנביא הלאומיות הגרמנית. ה"אני המוחלט", הנאבק, הורחב מן האינדיווידואל היצירתי לאומה הגרמנית כולה.

בשונה מכמה רומנטיקנים אחרים, אין סימן לכך שקרולינה הספיקה לחלות בקדחת הלאומנות הגרמנית. במחלה הזאת היא לא נדבקה. אבל היא מתה ב־1809, מדיזנטריה. אחרי מותה שקע שלינג בדכדוך, ולא הצליח לשוב עוד למעמדו כנסיך הכתר של המטפיזיקה הגרמנית. אוגוסט וילהלם שלגל התמסר לחקר הסנסקריט והפך לפרופסור פדנט, מגונדר ורודף כבוד. פרידריך ודורותיאה שלגל נבלעו בחיקה החמים של הכנסייה הקתולית; בעשורים האחרונים לחייו הסתופף פרידריך עם מקבץ של מיסטיקניות קתוליות צווחניות. הוא היה עתיד למלא תפקיד חשוב בהתפשטות הפאזה הראשונה, השפירה יחסית, של ההיפותזה ההינדו־ארית.

עכשיו הרומנטיקנים ממוקמים זה לצד זה, שמותיהם מתנוססים מעל כמה רחובות קטנים בקצה המזרחי של ינה: שלגל־שטראסה. קרולינה־שטראסה. נובאליס־שטראסה. בסוכנות נדל"ן ליד מרכז העיר אני מביט במודעות. יש דירה ליד רחוב שלגל שעולה בערך מאה אלף יורו. ספק אם הייתי מוצא דירה במחיר כזה אפילו במצפה רמון. אבל למרות זאת אני תוהה אם הייתי יכול לחיות בעיר הזאת את שארית חיי.

נדמה לי שלא. ינה אמנם נעימה יותר מאשר ויימאר, אבל כמו בערי שדה רבות בגרמניה, המרקם העירוני תפל וחסר טעם. השמות שלגל, שלינג ונובאליס לא אומרים כמעט שום דבר לאנשים כאן. ואין לשכוח שאנחנו בתורנינגיה, מעוזה החזק ביותר של מפלגת הימין הקיצוני.

ועם זאת, הפרובינציאליות היא הליבה של הרומנטיקה הגרמנית כתופעה תרבותית. זה בעצם מה שמבחין בין השלגלים וספיחיהם לחבורות מקבילות בפרויז או בלונדון. על אף היותם גאונים פילוסופיים וספרותיים מהדרגה הגבוהה ביותר, חייהם של אנשי ינה התנהלו בתוך סביבה פרובינציאלית. הם גם לא ניחנו בסגנון מעודן במיוחד. זה התבטא אפילו באוכל שהוגש בבית. "קשה למצוא אוכל יותר מחריד ופחות בריא ממה שהוגש כאן", דיווחה אחת השכנות.

כל זה גרמני מאוד: העדפה של העומק הרוחני על פני אלגנטיות חיצונית וסגנון. הערך הרוחני מתגלם בפנימיות, כמעין רוח קודש, ואינו נזקק לאיזו אלגנטיות נראית לעין. גרמני לא פחות הוא הרעיון שהליבה החיה של התרבות רוחשת דווקא בפרובינציה, ולא בעיר הגדולה. כאילו בירת התרבות של ישראל הייתה קריית טבעון. חוקר הספרות הנס אולריך גומברכט כתב בעניין זה: "אלה היו הפנים הכפולות של הפרובינציה בגרמניה, במיוחד במאה השמונה־עשרה והתשע־עשרה. בנוף הפרובינציה

הזאת נוצרו היצירות שהפכו את גרמניה, בתפיסתן של אומות אחרות, ל'ארצם של המשוררים וההוגים'; אבל באותה פרובינציה התעבתה גם צרות מוחין מבושמת מעצמה". נכון להיום, צרות המוחין הזאת מטילה צל כבד על עתידה של גרמניה ושל אירופה כולה, בדמותה של מפלגת AfD המשגשגת במחוזות אלו.

על כל פנים, האכזבה מוויימאר היא בעצמה חוויה עם מסורת ארוכה. כבר במאה השמונה־עשרה הרחיקו מבקרים רבים עד ויימאר ושבּוּ ממנה מתוסכלים. הם באו לחפש את עיר המוזות האלגנטית, ובמקומה מצאו עיירה פרובינציאלית ובוצית, בירה של נסיכות לא חשובה, שבה חזירים ותרנגולות משוטטים ברחובות. "עיירה קטנה, נטולת חיים, בנויה רע, בעצם דוחה למדי, שאין בה שום דבר", תיאר זאת אריסטוקרט אנגלי אחד. כולם באו לוויימאר כדי לראות את גתה ואת פרידריך שילר, אבל אלה דאגו לסנן את המבקרים. גתה, מצידו, דווקא הפיק קורת רוח מהרושם העלוב שהותירה העיר. הוא השווה את ויימאר לבית לחם יהודה, מקום קטן ושכוח אל שבורך בתפקיד גורלי בתולדות האנושות.

הריחוק והפרובינציאליות הם גם מה שמסביר, במידה רבה, את המפנה הריאקציוני של הרומנטיקנים. פרידריך שלגל, בשנות העשרים לחייו, עוד ראה עצמו כמשורר חופשי בדעותיו וכמבקר ספרות קוסמופוליטי, רדיקלי וליברלי. ב־1802, בהיותו בן 30, הוא נסע לפריז בתקווה להשתלב שם בטבעיות בחוגי הפילוסופים המעודכנים. אבל פריז הייתה רעה אל שלגל. אף אחד לא התעניין ברעיונות שלו, והוא הרגיש זר ודחוי. אפשר רק לדמיין את הגרמני המגושם מתאמץ להתחבב על הצרפתים השחצנים במסיבות ובסלונים האלגנטיים, מספר להם סיפורים לא מעניינים וסופג מבטים תמהים.

על אף הכישלון, שלגל לא חזר הביתה לגרמניה. הוא נשאר בפריז, אך מתוך התסכול הגה רעיון חדש: ההיפותזה הארית. בספרייה של פריז הוא קרא כתבים בסנסקריט, ובישר לחבריו הרומנטיקנים בגרמניה שמצא את המקור האמיתי והקדום ביותר של התרבות: ההינדו־גרמאנים, או הארים.

פרידריך שלגל חצה את הקווים לצד האפל; או שמא הוא היה שם מלכתחילה? כך או כך, מעניינת העובדה שהמיתוס הארי צמח מתוך תסכוליו החברתיים של שלגל הצעיר, שרק חיפש אהבה בעיר הגדולה. הוא כל כך התאמץ: למד צרפתית, האמין במהפכה, בחירות ובשוויון, אבל זה לא עזר. מכאן כבר קצרה הדרך לשלבים הבאים בתהליך: הוא עבר המרה לקתוליות, נסע לווינה והפך לריאקציונר אדוק. ככלל, אפשר לספר את ההיסטוריה של הפילוסופיה הגרמנית מתחילת המאה התשע־עשרה כתולדותיה של השנאה הפרובינציאלית לעיר הגדולה ולכל מה שהיא מייצגת. אם להרחיק לכת, אפשר להשתעשע במחשבה שיחס פחות סנובי מצד אנשי העיר כלפי הגרמני הפרובינציאלי היה חוסך להם כמה מלחמות קטלניות. אבל אחרי ככלות הכול, בחוסר האלגנטיות הגרמני יש לא פחות סקס אפיל מאשר בליטוש הצרפתי. גם הפריזאים למדו להעריך את שלגל הפרובינציאלי, ואם לא אותו אז את שופנאהאואר ואת היידגר, השוואבי המשופם מהיער השחור.

הערב יורד על הרי תורינגיה. ארוכה הדרך לברלין.

[1][↑] היינריך היינה, "האסכולה הרומנטית", **כתבים נבחרים ב: פרוזה**, בתרגום יהודה אילוני, תל אביב: רשפים, 1997, עמ' 146-147.

[2][↑] למשל הסרטים *Gothic* (1986), *Haunted Summer* (1988) ו**מרי שלי** (2017).

[3][↑] אילנה המרמן (עורכת), **הנסיכה ברמבילה: מחרוזת אגדות מן הרומנטיקה הגרמנית**, בתרגום אילנה המרמן, תל אביב: עם עובד, 1988, עמ' 265.

[4][↑] יוהן דוד מיכאליס עומד במרכז ספרי החיפוש אחר העם העברי: תנ"ך ונאורות בגרמניה (ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, 2016).

[5][↑] Walter E. Ehrhardt, "Goethe und Auguste Böhmer. War sie vielleicht Goethes natürliche Tochter?," in Steffen Dietzsch & Gian Franco Frigo (eds.), *Vernunft und Glauben: Ein philosophischer Dialog der Moderne mit dem Christentum*, Berlin: De Gruyter, 2006, pp. 277-294

[6][↑] מנהיגת הארגון המהפכני "סיעת הצבא האדום", שכונתה "כנופיית באדר מיינהוף".

[7][↑] מתוך **המנונות ללילה**; התרגום שלי.

[8][↑] לתיאור מפורט של הפרשה ראו Robert J. Richards, "Did Friedrich Schelling Kill Auguste Böhmer and Does It Matter? The Necessity of Biography in the History of Philosophy," in Lloyd E. Ambrosius (ed.), *Writing Biography: Historians & Their Craft*, Lincoln and London: University of Nebraska, 2004, pp. 133-153.

עפרי אילני הוא היסטוריון ועורך הזמן הזה.
